

The Process of Establishing Preliminary Teacher Training Colleges in Birjand and Their Management

Ahmadreza Akbari¹

Received: 10/9/2023

Accepted: 28/12/2023

Introduction:

A rich body of scholarship has emerged on the history of teacher education in Iran over the past century, including Khouinejad's 1976 "The Evolution and Expansion of Teacher Education in Iran", Safi's 2011, "Teacher Education in Iran, Japan, Malaysia, Germany, England, India, and Pakistan", and Safi's (2008) "Teacher Education and Provision in Iran (Past, Present, and Future)". Recent developments in educational reform in South Khorasan province have been addressed in Alizadeh Birjandi and Valipour's (2020) "Investigating the Achievements of Shokatiyeh School's Identity", Naseh and Mohammad Miri's (2013) "From Shokatiyeh to Birjand University" (2013), and Akbari's (2021) "The History of Teacher Education in Iran (South Khorasan Province)". Preliminary teacher training colleges played a crucial role in transforming educational aspirations, and Birjand Preliminary School stood at the forefront of this transformation. As Iranians embraced the symbols of modernity, the traditional school system began to wane, and the initiatives of enlightened families led to the establishment of new schools, including Shokatiyeh in Birjand. With the nationalization of schools, a unified educational approach emerged, prioritizing the provision of schools and teachers. To comply with the Ministry of Education's mandate for teacher training for primary schools, Birjand teacher training colleges was founded, utilizing the Alam family's building to accommodate its students. The convergence of these two forces revolutionized education across the region from Sistan to Gonabad, nurturing a multitude of pioneers in various scientific fields. This article delves into two fundamental questions:

- ✓ What factors and historical contexts contributed to the establishment of Birjand teacher training colleges?
- ✓ How has the administration and management of this educational institution evolved over time?

1. Department of History Education, Farhangian University, Tehran, Iran
ahmadrezaakbari@cfu.ac.ir

Methods

The research aimed to delve into the formation, functioning, and administration of teacher training colleges for girls and boys in Birjand during 1937 up to 1980. It employed library resources and documents from diverse institutions, including the National Library and Archives of Iran, the Research Center of the Islamic Consultative Assembly, the Education Archives of Birjand, and the Talim va Tarbiat Magazine. Additionally, numerous interviews were conducted with key individuals and former students, yielding valuable insights into research gaps of the 1940s. The utilization of written sources and oral interviews has been a strength of this research in comprehensively defining and analyzing the performance of Birjand teacher training colleges. Moreover, the dearth of documents related to girls' primary schools constitutes a significant limitation of this study.

Results

The findings of the research show that with the mandatory education and establishment of elementary schools, the provision of teachers became a necessity. In this regard, the Consultative Assembly, by passing the Education Law, obligated the government to establish preliminary teacher training colleges. As a result, the process of establishing these centers began in several cities, including Birjand, Iran. Over time, with the increase of student population and changes in the educational system, different methods of teacher training were chosen, but none were successful and eventually closed. However, the preliminary teacher training college, after a short hiatus, resumed its activities. The main problem for the teacher training college in Birjand was the provision of physical space, which was initially addressed through the rental of a building owned by the local ruling family, the Alam's family. Later, the center obtained a permanent location through the donation of land. In any case, the preliminary teacher training college was the most stable model for teacher training throughout the Pahlavi era. After the Islamic Revolution, the male preliminary teacher training college was transferred to Torbat-e Heydariyeh in 1979, and the female teacher training college continued its activities until the graduation of all students in 1980.

Discussion and Conclusion

Both national and local factors played a role in the formation and continuity of the activities of preliminary schools in Birjand. The National Consultative Assembly, the Council of Ministers, and the Supreme Council of Education are the three institutions whose approvals outline the establishment and general framework of the activities of these schools. The most important action of the National Consultative Assembly was the approval of the Teacher Training Law and the establishment of preliminary teacher training colleges, which aimed to stabilize their positions by employing graduates and offering round-the-clock facilities. The formation of the Birjand preliminary teacher training college was based on this. The formulation of student admission regulations, course titles, the continuity or closure

of school activities, and the replacement of other teacher training systems were the major effects of the central government and the Supreme Council of Education's approvals on the preliminary teacher training colleges. Local governance also played a very important role in facilitating the conditions for the establishment and continuity of the activities of the Birjand teacher training college. This local governance initially created a successful educational system in the form of Shokatiyeh schools, which, as a successful alternative to the traditional school system, eliminated the opposition of conservatives and zealots with the new educational order. Shokatiyeh schools were active in many areas of South Khorasan. Additionally, after the issuance of the education law and the establishment of preliminary teacher training college, providing the school building and financial support for the students played an influential role in the continuity of the school's activities. Ultimately, by donating land to the school, it played a very influential role in the stability and facilitation of educational programs. The legislative approvals supervised the management of the schools. The principal had to be a graduate of a higher education institution and was appointed to this position after an interview in Tehran. Students were selected locally, and their local knowledge was a major part of their activities during spring and summer vacations. In addition, the close relationship of the preliminary teacher training college with secondary schools provided the necessary initial experience for the students, who had to successfully pass all theoretical and practical subjects through written, oral, and practical exams. As a result, the forty-year history of preliminary teacher training college was considered a successful and valuable experience in the teacher education system of the province, which did not find a more successful alternative. After the Islamic Revolution, male preliminary teacher training college was transferred to Torbat-e Heydariyeh in 1979, and the female preliminary teacher training college continued its activities until the graduation of all students in 1980.

Keywords: History of Education, Birjand, Preliminary Teacher Training Colleges.

References

- Aghazadeh, A. (2005). Negahi tahlili bar seyr-e tahavolat-e nazam-e tarbiyat-e moallem dar Iran [A critical look at the evolution of the teacher training system in Iran]. *Educational Psychology*, 1(1), 123-144. [In Persian]
- Akbari, A. (2021). *tarikh-e tarbiat-e moalem dar iran (ostan-e khorasan jonubi)* [The history of teacher education in Iran (South Khorasan province)]. Tehran: Farhangian University. [In Persian]
- Alizadeh Birjandi, Z., & Valipour, M. (2022). Barresi dastavaredhayi hoviyyati madrese shokatiye [A study of the identity achievements of Shokatieh school]. Birjand: Chahar Derakht. [In Persian]
- Ayati, M. H. (1992). *Baharstan: dar tarikh va tarajom-e rajal-e qayenat va qohistan* [The garden of paradise: A history and biography of the men of Qaen and Qahqān]. Mashhad: Ferdowsi University. [In Persian]
- Birjand Education Office, the Center for Archiving Documents, 1980, Shelf 32, Compartment 20, File of the Elementary School. [in Persian]
- Gooya, Z., & Gholamazad, S. (2020). Daneshgah-e farhangian: sad sal tarbiat-e rasmi-ye moalem dar iran, ari! tadavom-e daralmoelemin markazi, kheyr! [Farhangian University: One Hundred Years of Formal Teacher Education in Iran, Yes! Continuity of Central Teacher Training College, No!]. *Education*, 138(35), 39-60. [In Persian]
- Jalali-Nayini, S. M. R. (2004). Allameh Sayed Mohammad Farzan Ostad-e Bozorg-e Adab [Alamah Seyyed Mohammad Farzan: The great literary master]. *Hafêz* 10(1), 34-38. [In Persian]
- Khoinzhad, G. (1976). *Sire tahavol va gostareshe tarbiat-e moalem dar iran* [The evolution and expansion of teacher education in Iran]. Mashhad: Daneshsara-ye Rahnamayi Mashhad. [In Persian]
- Ministry of Education (1938). Nezamname-ye mosafarat-e ilmi-ye danesh-amuzan-e daneshsara-haye moghaddamat-i markaz va shahrestanha [Regulations for scientific travels of students in preliminary teacher training colleges in the center and provinces]. 72(8), 106-109. [In Persian]
- Ministry of Education (1938). Shoraye ali-e farhang: ayin-name-ye emtehanat-e daneshsara-haye moghaddamat-i [Regulations for Danshsaraye Moghaddamati Examinations]. 9(7-8), 158-159. [In Persian]
- Ministry of Education (1944). Khabar-haye farhangi: shoraye ali-e farhang [Cultural news: Supreme council of culture]. 62(14), 100-112. [In Persian]
- Ministry of Education (1963a). Khabar-haye farhangi [Cultural news]. 338(33), 61-64. [In Persian]
- Ministry of Education (1963b). Akhbar-e farhangi [Cultural news]. 1334(33), 60-64. [In Persian]
- Ministry of Education (1963c). Akhbar-e farhangi [Cultural news]. 205(33), 59-64. [In Persian]

- Ministry of Education (1964). *Āmār-e farhang-e keshvar dar pāyān-e Mehrmāh* [The cultural heritage of the country is at the end of Mehr]. 342(34), 61-62. [In Persian]
- Ministry of Education (1969). *Tārikhcheye mokhtasarī az tarbiyat-e mo'allem* [A brief history of teacher education]. 394(39), 37-38. [In Persian]
- Mohammadi, M. (2021). *Models-e tarikhī-ye tarbiyat-e moallem doreh-ye ebtedai dar Iran* [Historical models of elementary teacher education in Iran]. *Research in Teacher Education*, 6(3), 87-112. [In Persian]
- Moshayekhi, M. (1967). *Gozashte va ayande-ye tarbiyat-e moallem* [Past and future of teacher education]. *Education*, 321(47), 25-48. [In Persian]
- Naghizadeh, M. A. (1970). *Tarbiyat-e mo'allem va tahavol-e amoozeshi-ye keshvar* [Teacher education and the country's educational transformation]. *Vahid Journal*, 69(6), 792-795. [In Persian]
- Naseh, M. A., & Miry, M. R. (2013). *Az shokatiye ta daneshgah-e birjand (1356-1286 Khordad-e Khoshidi) ba ruykardei be zamīneh-haye esteghrar-e amoozesh-e novēin dar Iran* [From Shokatiyeh to Birjand University (1356-1286 AH) with an approach to the foundations of modern education in Iran]. Tehran: Fekr Bekr. [In Persian]
- Naseh, M. A. (2017). *Dowlat yaad: Taarikh-e mahalli-ye Birjand dar aghaaz-e sadeh-ye mo'asereh be rayaat-e Mirza Zahedullah Naasah* [Memory of the state: Local history of Birjand in the early modern period as narrated by Mirza Zabihollah Nasheh]. Tehran: Moasasat-e Motale'at-e Tarikh-e Moaser-e Iran. [In Persian]
- Rashed Mohassel, M. R. (2003). *Josta'ri dar tarikh va farhang va amoozesh-e novin-e birjand* [A critical look at the evolution of the teacher training system in Iran]. Birjand: Rezghi. [In Persian]
- Rashed Mohassel, M. R. (2009). *Az shokati ta dovlati: jostarhay-e farhangi darbāreh sharq-e iran* [From Shokati to Dolati: Cultural essays about Eastern Iran]. Tehran: Hirmand. [In Persian]
- Research Center of the Islamic Consultative Assembly (1911). *Fundamental Law of Knowledge*. <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/90163> [In Persian]
- Research Center of the Islamic Consultative Assembly (1933). *Law allowing the establishment of preliminary and advanced universities*. From: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/9282> [In Persian]
- Saberi, M. R., & Naaseh, A. (2016). *Pishineh amoozesh va parvareh-e novin dar sarbisheh, birjand* [The background of modern education in Sarbisheh, Birjand]. Sobh Emrooz. [In Persian]
- Safi, A. (2008). *Seyre tahavol-e tarbiyat-e moalem dar amoozesh va parvareh-e mo'asereh iran: gozashte, hal va ayande* [Evolution of teacher education in contemporary education in Iran: Past, present, and future]. *Education*, 96(24), 173-200. [In Persian]
- Safi, A. (n.d.). *Tarbiyat-e-mo'allem dar Iran, Japan, Malaysia, Germany, England, Hend va Pakistan* [Teacher education in Iran, Japan, Malaysia, Germany, England, India, and Pakistan]. Tehran: Virayesh. [In Persian]

- Salmasizadeh, J. (1975). Tarikhcheh tarbiat-e moalem dar iran [The history of teacher education in Iran]. *Vahid*, 140(13), 497-508. [In Persian]
- Zamiri, H. & Noorabad, S. (2022). Tahliele tahavolat-e barnamé-haye darsi-e nezam-e tarbiyat-e moallem keshvar dar asnadbaladasti [Analysis of the transformations of curriculum in the country's teacher education system in upper documents]. In *Proceedings of the Ninth Scientific Research Conference on Educational Sciences and Psychology, Social and Cultural Problems in Iran*. Society and Association for the Development and Promotion of Fundamental Sciences and Technologies and the Faculty of Guidance. Tehran, Iran. [In Persian]

Interviews

- Hassani, Abbasali, Graduate and Director of Birjand Preliminary Teacher Training Colleges, Interview Date: 20/11/2022
- Abbasi, Soghra, Director of Birjand Girls Elementary Teacher Training College, Interview Date: 10/6/2020
- Farzin, Javad, Graduate of Birjand Elementary Teacher Training College, Interview Date: 10/7/2020
- Gharni, Sedigheh, Director of the Maktab-ol-Zeynab Girls' Teacher Training Center in Qaen, Interview Date: 10/7/2022
- Ghany, Kazem, Graduate of Birjand Elementary Teacher Training College, Interview Date: 10/11/2020
- Ganji, Mohammad Ali, Instructor at Birjand Shahid Bahonar Teacher Training College, Interview Date: 10/2/2022
- Nezamdoost, Mohammad Ali, Administrative Affairs Manager at Birjand Shahid Bahonar Teacher Training College, Interview Date: 23/8/2020

مقاله علمی - پژوهشی

روند شکل‌گیری دانشسراهای مقدماتی بیرجند و نحوه مدیریت آنهااحمدرضا اکبری^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۰۷

مشاهده مقاله منتشر شده: دوره ۱۷، شماره ۴

http://www.farhangekhorasan.ir/article_186198.html**چکیده**

دوران حکومت قاجار و پهلوی فصل جدیدی در عرصه تعلیم و تربیت است. دورانی که متولیان فرهنگ و ادب، با توجه به نیازها و ضرورت‌ها، چارچوب رسمی تربیت معلم و تألیف محتوا را ترسیم کردند. در این دوران، دو بار سیستم نظام آموزشی تغییر می‌کند و به دنبال آن، محتوای آموزشی مراکز تربیت معلم نیز عوض می‌شود و انواع مختلف دانشسرا در ایران شکل می‌گیرد. دانشسراهای مقدماتی قدیم‌ترین و فراگیرترین نوع آن است که نقش بسزایی در تحول فرهنگی و تربیت معلمان مدارس ابتدایی کشور داشته است. مطابق مصوبات مجلس شورای ملی، یکی از نخستین مراکز دانشسرای مقدماتی کشور در شهرستان بیرجند تأسیس می‌شود که در دوره پهلوی به‌عنوان پایدارترین مدل تربیت معلم فعالیت داشته است. هدف این پژوهش بررسی فعالیت دانشسراهای مقدماتی پسرانه و دخترانه و تبیین فرایند عملکرد آنها در استان خراسان جنوبی است که به شیوه توصیفی-تحلیلی با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، اسنادی و مصاحبه به این موضوع می‌پردازد. نتایج حاصله، مبین آن است که دانشسراهای مقدماتی بیرجند به منظور تأمین و تربیت معلم دبستان‌های جدید بر پایه قوانین و مقررات مجلس شکل گرفته و سابقه فعالیت مدرسه شوکتیه نقش بسزایی در تسهیل فعالیت آن داشته است. همچنین انتخاب مدیران آن طبق شرایط مصرح در قانون معارف و با توجه به تجربه و صلاحیت‌های فردی صورت گرفته و از حمایت دائمی حاکمیت سیاسی محلی برخوردار بوده است.

واژه‌های کلیدی: تاریخ آموزش و پرورش، بیرجند، دانشسرای مقدماتی.

مقدمه

جامعه سنتی ایران دوره قاجار، به واسطه مواجهه با آموزه‌های غرب و شاخصه‌های مدرنیسم با چالش‌های جدی مواجه شد. یکی از جلوه‌های مدرنیسم، تأسیس مدارس نوین بود که در دستور کار نخبگان دولتی و رجال معارف پرور قرار گرفت. با استقرار نظام مشروطه، برخورداری از امکانات آموزشی، یکی از مطالبات عمده مردم شد و مجلس شورای ملی، دولت را متولی امر آموزش و پرورش کرد (مرکز پژوهش‌ها - قانون اساسی معارف، ۱۲۹۰: ۴۲۵).^۱ بدین تربیت نظم نوینی تحت عنوان انقلاب آموزشی (نقیب‌زاده، ۱۳۴۸: ۷۹۲) ایجاد و براساس آن مشخص شد، چه محتوایی و چگونه تدریس شود و این رسالت را چه کسانی بر عهده گیرند. نتیجه دولتی شدن این امر، قاعده‌مندی، همگانی و مؤثر واقع شدن امر آموزش بود که برحسب نیازها و شرایط ویژه سیاسی - اجتماعی، اشکال مختلفی به خود گرفت (گویا و غلام‌آزاد، ۱۳۹۸: ۴۰).

تأسیس مدرسه شوکتیه (۱۲۸۵ هـ ش) توسط محمدابراهیم خان علم (شوکت‌الملک دوم)، تجلی ورود نمادهای مدرنیسم به بیرجند است. تبلیغات برخی روحانیون که تأسیس مدرسه را مروج کفر و زندقه می‌دانستند، یکی از عمده‌ترین مشکلات نظام جدید آموزشی به شمار می‌آمد (راشد محصل، ۱۳۸۲: ۱۳)؛ اما همراهی برخی روشنفکران و عالمان روشن‌بین و همچنین استخدام دانشوران مورد اطمینان، باعث جلب اعتماد مردم به شوکتیه شد (همان: ۲۳۸). تحصیل رایگان، اختصاص ماهیانه به دانش‌آموزان و استفاده از معلمان زبده، امر آموزش را تسهیل کرد. مجموعه این عوامل باعث شد تا هنگام مسافرت رضاشاه (۱۳۰۹ ش) و علی‌اصغر حکمت، وزیر فرهنگ (۱۳۱۵ ش) به بیرجند، مدارس شوکتی مورد توجه آن‌ها قرار گیرد (همان: ۸۵). این در حالی بود که از سال ۱۲۹۰ ش براساس قانون اساسی وزارت معارف، تعلیمات عمومی و اجباری، جزو وظایف دولت شده بود. همچنین با تصویب قانون شورای عالی فرهنگ در سال ۱۳۰۰ ش کلیه امور مدارس از جمله سازمان، برنامه، امتحانات، استخدام معلم و مدت زمان آموزش در سطح کشور یکسان شد. با اجرایی شدن این قوانین، عصر شوکتی به پایان رسید و امیر محمدابراهیم خان علم (شوکت‌الملک دوم)، پدر اسدالله علم تمامی مدارس خود را به دولت واگذار کرد و از صبح

۱. بازیابی شده در تاریخ (۱۴۰۲/۹/۱۷). از: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/90163>

فروردین ۱۳۱۶ش مدارس شوکتی، دولتی شد و دبیران وارد خدمت دولت شدند (همان: ۱۶۶-۱۶۷).

دولتی شدن مدارس، مسأله چگونگی تأمین و تربیت معلمان مدارس ابتدایی را به دنبال داشت که در نهایت با تصویب قانون تربیت‌معلم در اسفند ۱۳۱۲ش زمینه راه‌اندازی دانشسراهای مقدماتی در نقاط مختلف کشور از جمله بیرجند فراهم شد. نتیجه نهایی تغییر سبک آموزش، تولد نسل جدیدی از اندیشمندان، همانند سید غلامرضا سعیدی، محمدحسن گنجی، غلامحسین شکوهی، کاظم معتمدنژاد، مهدی بلالی مود و محمداسماعیل رضوانی بود.

با توجه به اینکه در مطالعات فرهنگی، به این مسئله، کمتر پرداخته شده است، پژوهش در این موضوع می‌تواند منجر به شناخت عمیق‌تری از تاریخچه آموزش و پرورش استان و در نتیجه، بهبود و ارتقای روش‌های کنونی تعلیم و تربیت شود. علاوه بر این با یادکردی از کوشندگان عرصه تعلیم و تربیت استان، می‌توان به نحوه تأثیرگذاری آن‌ها در فرهنگ ملی و محلی پی برد؛ لذا این مقاله درصدد پاسخگویی به پرسش‌های اساسی ذیل است:

- چه عوامل و زمینه‌هایی سبب شکل‌گیری دانشسراهای مقدماتی بیرجند شد؟
- نحوه اداره و مدیریت این نهاد آموزشی چگونه بوده است؟

پیشینه پژوهش

در کتاب *سیر تحول و گسترش تربیت معلم در ایران*، وجوه مختلف تربیت‌معلم (دانشسرای دوره ابتدایی و راهنمایی بررسی شده است (خوی‌نژاد، ۱۳۵۵). همچنین کتاب *تربیت‌معلم در ایران*، ژاپن، مالزی، آلمان، انگلستان، هند و پاکستان به تحولات تاریخی تربیت‌معلم در ایران پرداخته و این مهم را با رویکردی تطبیقی درباره ساختارها، برنامه‌ها و نوآوری‌های نظام تربیت معلم سایر کشورها به منظور بهسازی نظام تربیت معلم در ایران پی گرفته است (صافی، ۱۳۹۰). به‌علاوه می‌توان سیر تحول تربیت معلم را در مقاله‌های متعددی مانند «تربیت و تأمین معلم در ایران (گذشته، حال و آینده)» (صافی، ۱۳۸۷)، «مدل‌های تاریخی تربیت معلم دوره ابتدایی در

ایران» (محمدی، ۱۳۹۹)، «تاریخچه تربیت معلم در ایران» (سلماسی‌زاده، ۱۳۵۴) و «نگاهی تحلیلی بر سیر تحولات نظام تربیت معلم در ایران» (آقازاده، ۱۳۸۴) مطالعه کرد. در هر کدام از مطالعات که مربوط به پیشینه فرهنگی آموزش در خراسان جنوبی از زاویه‌ای خاص به موضوع نگریسته شده است. کتاب بررسی دستاوردهای هویتی مدرسه شوکتیه، تاریخ آموزش و پرورش در استان را به اجمال پیگیری و ابعاد مختلف اهمیت و کارکردهای مدرسه شوکتیه را به‌عنوان یکی از مدارس پیشگام تعلیم و تربیت نوین استان بررسی کرده است (علیزاده بیرجندی و ولی‌پور، ۱۳۹۹). در کتاب از شوکتیه تا دانشگاه بیرجند، روند استقرار و تکامل آرام مراکز آموزشی به سبک جدید در بیرجند بررسی شده و از دانشسراهای مقدماتی به‌عنوان یکی از مراکز جدید آموزشی یاد شده است (ناصر و میری، ۱۳۹۲). همچنین می‌توان اطلاعاتی اندک و جزئی را در نشریه تعلیم و تربیت که از بدو ایجاد نظام نوین آموزشی در ایران با اسامی مختلفی از طرف وزارت آموزش و پرورش منتشر شده، یافت؛ ولی با توجه به رسالت نشریه، تنها به ارائه یک خبر اکتفا شده است. در باب مستندسازی تاریخ هشتادوپنج‌ساله تعلیم و تربیت معلم در خراسان جنوبی (۱۴۰۱-۱۳۱۶ ش) به‌جز کتاب تاریخ تربیت معلم در ایران (استان خراسان جنوبی) تألیف نگارنده، پژوهش مستقلی صورت نگرفته است (اکبری، ۱۴۰۰). این اثر به‌منظور پاسداشت یک‌صدمین سال تأسیس تربیت معلم در کشور منتشر شده و تاریخ تعلیم و تربیت معلم را از آغاز تا سال ۱۳۹۷ ش بررسی کرده است. بدین ترتیب ابعاد تاریخ تعلیم و تربیت استان خراسان جنوبی در بُعد آموزش عالی و دانشسرا و مراکز تربیت معلم مورد بررسی قرار گرفته است.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش، ضمن بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، با تکیه بر روش اسنادی و استفاده از اسناد نمایه‌شده در مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، بایگانی اسناد راکد آموزش و پرورش شهرستان بیرجند، ماهنامه تعلیم و تربیت و مصاحبه با متولیان و دانش‌آموختگان وقت دانشسرا در راستای اهداف پژوهش، تدوین شده است.

روند تأسیس دانشسراهای مقدماتی بیرجند

- دانشسرای مقدماتی پسران بیرجند (۱۳۱۶-۱۳۵۸ ش)

در اوایل سال ۱۳۱۶ ش علی‌اصغر حکمت، وزیر فرهنگ، برای بار دوم به منظور سرکشی از اوضاع فرهنگی خراسان، مکران و کرمان به بیرجند وارد شد و از دبیرستان شوکتی دختران دیدن نمود و در قاین نیز از ساختمان دبستان پهلوی و مدرسه نوربخش بازدید کرد. در این سفر اعتباراتی، به‌منظور تأسیس دانشسرای مقدماتی پسران برای تربیت معلم حوزه‌های فردوس، طبس، گناباد و به‌ویژه سیستان و بلوچستان در نظر گرفته شد (صابری و ناصح، ۱۳۹۵: ۲۶).

متعاقب آن در سال ۱۳۱۶ ش نخستین دانشسرا در محدوده استان خراسان جنوبی، براساس قانون اجازه تأسیس دانشسراهای مقدماتی (قانون تربیت معلم) در بیرجند ایجاد شد. دانشسراهای مقدماتی کشور در بدو تأسیس، نام خاصی نداشتند و به نام شهر خوانده می‌شدند؛ از این رو، دانشسرای مقدماتی بیرجند نیز به نام شهرستان نام‌گذاری شد^۱؛ امری که در مورد دانشگاه بیرجند نیز صادق است و به تأسی از دانشسرای مقدماتی عنوان گرفت^۲. طبق ماده دوم همین قانون، «دانشسرا، شبانه‌روزی و مجانی بوده، لیکن تا زمانی که بنای کافی برای آن‌ها ساخته نشده، وزارت معارف ممکن است، آن‌ها را موقتاً به‌صورت مدارس شبانه‌روزی تأسیس نماید و در صورت امکان به شاگردان آن‌ها بر طبق مقررات خاص خرج تحصیل بدهد» (مرکز پژوهش‌ها- قانون اجازه تأسیس دانشسراهای مقدماتی و عالی، ۱۳۱۲: ۲۶۷). دانشسرای مقدماتی بیرجند از بدو تأسیس تا راه‌اندازی ساختمان صهبا، هیچ‌گاه دارای ساختمان مستقل نبوده و دانش‌آموزان در عمارت‌های استیجاری مقیم بوده‌اند. در این مدت دانشسرا به‌صورت روزانه، فعالیت داشته است و دانش‌آموزان کمک‌هزینه تحصیلی دریافت می‌کرده‌اند. در مورد محل ساختمان دانشسرای مقدماتی گفته می‌شود که در باغ‌سرای پشت دبیرستان خزیمه علم (باغ منصف) نزدیک دبیرستان شوکتی قرار داشته است^۳. بخشی از این بنا در طرح توسعه شهری تخریب شد و در اختیار کانون پرورش فکری کودک و نوجوان قرار گرفت (ناصر، ۱۳۹۵). این ساختمان جزو املاک موقوفه شوکت‌الملک

۱. مصاحبه با جواد فرزین، بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۷/۷/۱۰.

۲. مصاحبه با کاظم غنی بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۷/۱۱/۱۰.

۳. مصاحبه با محمدعلی گنجی، بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۹/۲/۱۰.

علم، بوده که سالانه در اجاره آموزش و پرورش قرار داشته است. کلاس‌های دانشسرا تا پایان سال تحصیلی ۱۳۳۴-۱۳۳۵ ش در این مکان بوده است. سال بعد به منزل آقای امینی در میدان شهدا منتقل شده که اکنون تخریب شده است^۱. به نظر می‌رسد، دانشسرا در پنج‌ساله فترت و دوره تعطیلی، تا دو سال اول دوره دوم فعالیت خود (۱۳۵۴-۱۳۵۶ ش) در همین مکان بوده و از مهرماه این سال تا انحلال دانشسرای مقدماتی در سال ۱۳۵۸ ش به ساختمان مدرسه ابراهیم صهبا (ساختمان شماره یک فعلی اداره کل آموزش و پرورش استان) منتقل شده و نام مدرسه راهنمایی صهبا نیز به دانشسرای مقدماتی صهبا تغییر یافته است (اداره آموزش و پرورش شهرستان بیرجند، بایگانی اسناد راکد، پوشه دانشسرای مقدماتی).

شرایط پذیرش دانشجو در دانشسرای مقدماتی، طبق ماده سوم قانون تربیت معلم و همچنین وزارت معارف به این شرح بود: تصدیق‌نامه رسمی سه‌ساله اول متوسطه، حداقل ۱۶ و حداکثر ۲۱ سال سن، تصدیق حسن اخلاق از مدرسه محل تحصیل، تصدیق صحت مزاج از کمیسیون مرکب از سه نفر طبیب به انتخاب وزیر معارف و سپردن تعهدنامه با تصدیق ولی، مبنی بر رعایت قانون تربیت معلم و نظامنامه اجرای آن قانون و نظامات داخلی دانشسرا. پیش از ورود به دانشسرا سلامت جسمانی داوطلبان برای ایفای نقش معلمی با انجام آزمایش‌های پزشکی توسط کمیسیون طبی تأیید می‌شد. به‌علاوه، داوطلبان هنگام ثبت‌نام در سال ۱۳۴۴ ش موظف بودند، مدارک ذیل را تحویل دانشسرا دهند: چهار قطعه عکس، کارنامه کلاس سوم (یک برگ)، رونوشت گواهی‌نامه ششم ابتدایی، رونوشت کارنامه کلاس اول و دوم و سوم متوسطه، تقاضای ورود به دانشسرا، رونوشت مصدق شناسنامه (چهار برگ)، معرفی‌نامه دانش‌آموز (یک برگ) و رونوشت مصدق شناسنامه متعهد دانش‌آموز (دو برگ). همچنین دانش‌آموز دانشسرا در آغاز تحصیل باید تعهد ثبتي دال بر انجام خدمت در هر منطقه‌ای که وزارت فرهنگ تعیین می‌کرد، ارائه می‌داد و در صورت عدم ایفای مفاد تعهدنامه حسب اخراج یا عدم حضور در محل خدمت، باید خسارت دولت را بابت دریافت کمک‌هزینه (۱۰ هزار ریال) و خرج دوره تحصیلی دوساله (۲۰ هزار ریال) پرداخت می‌کرد. همچنین ولی دانش‌آموز با سپردن سند منزل در وجه وزارت فرهنگ این تعهد را در

۱. مصاحبه با عباسعلی حسنی، بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۹/۱۱/۲۰.

دفترخانه ضمانت و حق انتقال و خریدوفروش منزل را از خود سلب می‌کرد (اداره آموزش و پرورش شهرستان بیرجند، بایگانی اسناد راکد، پرونده پرسنلی دانش‌آموز کاظم غنی).

دانشسرای مقدماتی، شبانه‌روزی و همه‌روزه به‌استثنای روزهای تعطیل از ساعت ۸ صبح تا ۷ و ۳۰ دقیقه عصر دایر بود. همچنین دانشجویان، کارمند دولت به حساب آمده و در تمام این مدت باید در دانشسرا حضور می‌داشتند و هزینه‌هایی چون خوراک، توسط دولت تأمین می‌شد. مدت زمان تحصیل در دانشسرای مقدماتی دو سال تمام بود و دانشجویان موظف بودند در طی شبانه‌روز، پنج ساعت را به امور فردی چون نظافت، تغذیه و ورزش بپردازند و پنج ساعت دیگر را به مطالعه، پژوهش و تدریس در دبستان‌های ضمیمه دانشسرا اختصاص دهند.

طبق ماده ششم قانون اجازه تأسیس دانشسراهای مقدماتی و عالی، رؤسای دانشسراهای مقدماتی باید حداقل ۲۵ سال سن داشته باشند و حداقل درجه علمی آن‌ها «داشتن تصدیق فراغ تحصیل از دانشسراهای عالی یا دیپلم لیسانس» باشد (مرکز پژوهش‌ها- قانون اجازه تأسیس دانشسراهای مقدماتی و عالی، ۱۳۱۲: ۲۶۷).

مؤسس و یکی از مدرسین دانشسرای مقدماتی بیرجند، استاد محسن اسدی بود. وی در سال ۱۳۰۹ ش معاونت دارالفنون را بر عهده داشته و در دانشگاه تهران نیز استاد زبان بوده است. متعاقب مخالفت با قانون کشف حجاب و اعدام عمویش، محمدولی خان اسدی- تولیت آستان قدس رضوی- استاد محسن اسدی به بیرجند تبعید و فقط مجاز به کار آموزشی می‌شود. وی در سال ۱۳۱۶ ش دانشسرای مقدماتی پسرانه را پایه‌گذاری کرد که در سال ۱۳۱۷ ش گشایش یافت. همچنین مدرسی آن را تا سال ۱۳۲۴ ش به‌صورت متوالی به عهده داشت (آیتی، ۱۳۷۱: ۱۲۲-۱۲۶). قبل از این نیز مسئول دبیرستانی بود که بعدها ضمیمه دانشسرا شد. رؤسای بعدی دانشسرای مقدماتی عبارتند از: ذبیح‌الله ناصح (۱۳۱۸-۱۳۲۰ ش)، ابوالفضل علمی (۱۳۲۰-۱۳۲۸ ش)، (ناصر، ۱۳۹۵: ۲۶۴)، رحیم طوسی (۱۳۲۸ ش)، طیب‌زاده (۱۳۳۰ ش)، شیوخ (۱۳۳۳-۱۳۳۴ ش)، محمدرضا حجازیان (۱۳۳۴-۱۳۳۵ ش)، استاد احمد احمدی بیرجندی (۱۳۳۵-۱۳۴۰ ش)،

(ناصر و میری، ۱۳۹۲: ۲۷۷)، غلامرضا صباغ (۱۳۴۰-۱۳۴۴ ش) و عباسعلی حسنی (۱۳۵۴-۱۳۵۸ ش)^۱.

در شهریور ۱۳۴۱ ش به دستور وزیر فرهنگ وقت، دانشسراهای مقدماتی در سراسر کشور منحل و به جای آن، کلاس‌های دوساله تربیت معلم روستایی با همان برنامه تشکیل شد و در حقیقت، فقط نام آن تغییر کرد. در دوره انحلال، فقط دانش‌آموزان دو سال قبل، تحصیلات خود را به پایان رساندند. سپس از سال تحصیلی ۱۳۴۳-۱۳۴۴ ش، دانشسراهای مقدماتی، دوباره فعالیت خود را آغاز کردند (آموزش و پرورش (تعلیم و تربیت)، ۱۳۴۸: ۳۸). بازتاب تعطیلی یکپارچه دانشسراهای کشور در سال‌های ۱۳۴۱ تا ۱۳۴۳ ش مشهود است؛ به طوری که تعداد دانشسراهای فعال از ۴۱ به ۳۱ فقره کاهش یافت (آقازاده، ۱۳۸۴: ۱۲۹) و از سال ۱۳۴۳ ش به بعد در آمار فرهنگ کشور، گزارشی از آمار دانش‌آموزان دانشسرا وجود ندارد (آموزش و پرورش (تعلیم و تربیت)، ۱۳۴۳: ۶۱-۶۲). در سال ۱۳۴۶ ش دانشسرای مقدماتی دخترانه، فعالیت خود را از سر می‌گیرد؛ ولی در مورد دانشسرای پسرانه وضعیت مشخص نیست. نخستین خبر از فعالیت دانشسرای پسران، حضور دانش‌آموزان و معلمان دانشسرا به همراه عموم فرهنگیان در راهپیمایی و رژه پیش‌آهنگان و شاخه جوانان شیروخورشید در سال ۱۳۵۰ ش است (ناصر و میری، ۱۳۹۲: ۴۰۶)؛ اما براساس اطلاعات اسناد و اظهارات پیشکسوتان دانشسرای مقدماتی در نشست سال ۱۳۹۷ ش در پردیس شهید باهنر بیرجند، فعالیت را از سال ۱۳۵۴ ش آغاز می‌کنند. دلیل تأخیر شروع به کار دانشسرای پسرانه، فعالیت ۲۶۰ نفر از فارغ‌التحصیلان سپاه دانش حوزه خراسان است که در پنجم اردیبهشت سال ۱۳۴۲ ش دوره پایان تعلیمات فرهنگی و نظامی خود را جشن گرفتند. حوزه سپاه دانش خراسان بالاترین آمار را بعد از تهران داشته است (آموزش و پرورش (تعلیم و تربیت)، ۱۳۴۲ ج: ۵۹-۶۰). در این زمان آخرین گروه از دانش‌آموزان دانشسرای مقدماتی بیرجند تحصیلات خود را به پایان رساندند. از خرداد ۱۳۴۲ ش تدریس برخی دروس در رادیو ملی ایران شروع شد (آموزش و پرورش (تعلیم و تربیت)، ۱۳۴۲ ب: ۶۳) و در اردیبهشت سال ۱۳۴۳ ش نیز ۳۵۰۰ نفر دیگر سپاه دانشی، عازم روستاها شدند (آموزش و پرورش (تعلیم و

۱. مصاحبه با جواد فرزین، بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۷/۷/۱۰.

تربیت)، ۱۳۴۲ الف: ۶۳) و این معقولانه‌ترین دلیل برای تأخیر در شروع فعالیت دانشسرای مقدماتی پسران بیرجند است.

دانشسرای مقدماتی دختران (۱۳۱۸-۱۳۵۹ ش)

اساسنامه و برنامه دانشسرای مقدماتی دختران، مصوب ۱۳۱۵/۸/۱۷ در ۵ ماده و ۲ تبصره، هدف از تأسیس دانشسرای دختران را تکمیل اطلاعات عمومی و آماده ساختن آن‌ها برای آموزگاری بیان می‌کند.

دانشسرای مقدماتی دخترانه، همانند دانشسرای پسرانه دارای دو دوره فعالیت است؛ دوره نخست از تأسیس آن در سال ۱۳۱۸ تا پایان سال تحصیلی ۱۳۴۲ ش و تعطیلی فراگیر دانشسراها و دوره دوم از سال تحصیلی ۱۳۴۶ ش تا انحلال آن در سال ۱۳۵۹ ش.

در سال ۱۳۱۸ ش دانشسرای مقدماتی دخترانه در مجاورت قلعه بیرجند تأسیس شد. با شروع دوره دوم، دانشسرا به منزل استیجاری محمدمهدی هادوی که بعدها به آموزش و پرورش فروخته شد، منتقل گردید (اداره آموزش و پرورش شهرستان بیرجند، بایگانی اسناد راکد، پوشه دانشسرای مقدماتی دخترانه). از آنجا که طبق ماده دوم قانون معارف، دانشسرا باید شبانه‌روزی و مجانی می‌بود، این امر در دوره اول دانشسرای مقدماتی دخترانه بیرجند، محقق نشد و در سال ۱۳۵۶ ش به طبقه دوم ساختمان هلال احمر در خیابان طالقانی منتقل گردید و بعد از یک سال به ساختمان فعلی هنرستان کوثر در خیابان بهشتی تغییر مکان یافت.^۱ در این زمان خانم‌ها مونس مساوات و سلطنت قوامی خراسانی (احمدی) به‌عنوان کفیل و سپس مدیر دانشسرا و خانم ام‌کلثوم ناصح نیز سمت دفتردار را بر عهده داشته‌اند. نام بانو مساوات و احمدی در سال ۱۳۱۹ ش در فهرست مدیران و معلمان دبیرستان دخترانه شوکتیه در اواخر دهه ۱۳۱۰ ش ذکر شده است؛ از این‌رو به نظر می‌رسد، دانش‌آموزان دانشسرا نیز در دبستان و دبیرستان دوشیزگان شوکتیه، واحد عملی کارآموزی خود را می‌گذرانده‌اند. بعد از خانم مساوات و قوامی خراسانی تا سال ۱۳۴۰ ش در اسناد موجود از فرد یا افراد دیگری به‌عنوان مسئولین دانشسرا یاد نشده است؛ از این‌رو، مسئولیت دانشسرا بر عهده این دو نفر بوده است (ناصر و میری، ۱۳۹۲: ۵۱۵).

۱. مصاحبه با عباسعلی حسنی، بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۹/۱۱/۲۰.

همان‌طور که گذشت، از شهریور ۱۳۴۱ ش تا سال ۱۳۴۳ ش به مدت دو سال روند پذیرش دانش‌آموز معلم در دانشسراها دچار وقفه شد و دانش‌آموزان سنوات قبل به‌طور طبیعی تا سال ۱۳۴۳ ش فارغ‌التحصیل شدند. از این زمان به بعد هیچ‌سندی دال بر فعالیت دانشسرای مقدماتی دخترانه به دست نیامد؛ به‌جز در آمارنامه دانشسرای مقدماتی دخترانه سال ۱۳۵۹ ش که به‌صراحت تاریخ تأسیس دانشسرا را در سال ۱۳۴۶ ش ذکر می‌کند. به نظر می‌رسد باید ادامه فعالیت نهاد تربیت معلم در این سال‌ها را در فعالیت سپاه دانش دختران که در سال ۱۳۴۷ ش راه‌اندازی شد، جستجو کرد. ریاست دانشسرا از آغاز دوره دوم فعالیت دانشسرا در سال ۱۳۴۶ تا شهریور سال ۱۳۵۴ ش بر عهده آقای سالاری بوده است. از آنجا که باید ریاست دانشسرا بر عهده یک خانم باشد، از شهریور تا بهمن ۱۳۵۵ ش خانم رخشانی سرپرستی دانشسرا را به عهده گرفته و از آن تاریخ تا انحلال دانشسرا در سال ۱۳۵۹ ش مسئولیت آن را خانم صغری عباسی بر عهده داشت^۱.

سابقه برنامه درسی

تا سال ۱۲۹۰ ش دولت در تدوین برنامه‌های درسی مدارس، نقشی نداشت. در این سال مطابق ماده ۲ قانون معارف، پروگرام مدارس و مکاتب از طرف وزارت معارف، معین شد؛ در نتیجه ۱۶ ماده درسی دانشسرای مقدماتی تعیین گردید که عبارتند از: علم‌النفوس و منطق از لحاظ تربیت و اصول تعلیم و تربیت علمی و عملی، علم‌الاجتماع از لحاظ اخلاق و تربیت اصول علم‌الاخلاق و اصول دیانت، فارسی، عربی، زبان خارجه، تاریخ و جغرافیا، ریاضیات، فیزیک و شیمی، تاریخ طبیعی، حفظ‌الصحه، نقاشی و رسم، موسیقی و سرود، تربیت‌بدنی، کارهای دستی و فلاحتی، قرائت شخصی و عملیات خارج پروگرام (ضمیری و نورآبادی، ۱۴۰۰: ۹). مطابق آیین‌نامه امتحانات نهایی دانشسرا در سال ۱۳۱۸ ش درس علوم طبیعی و بهداشت برای پسران و علوم طبیعی و بهداشت و بچه‌داری مختص دختران بود (آموزش‌وپرورش (تعلیم و تربیت)، ۱۳۱۸: ۷-۸ و ۱۵۹). در سال‌های بعد نیم ساعت به برنامه امتحانی آن‌ها افزوده شد که آن را به‌صورت کتبی امتحان

۱. مصاحبه با صغری عباسی، بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۷/۶/۱۰؛ مصاحبه با صدیقه قارنی، مشهد، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۹/۷/۱۰.

می‌دادند. همچنین واحد درسی خیاطی و خانه‌داری نیز مختص دختران بود که به‌صورت شفاهی امتحان می‌دادند (آموزش و پرورش (تعلیم و تربیت)، ۱۳۲۳، ۱۰۲ و ۱۰۷) در سال ۱۳۱۶ ش «نظامنامه مسافرت‌های علمی دانش‌آموزان دانشسرای مقدماتی مرکز و شهرستان‌ها» به تصویب شورای عالی معارف رسید تا دانش‌آموزان دانشسرای مقدماتی با مناطق مختلف آشنا شوند و اطلاعات لازم را کسب کنند. در مورد برنامه مسافرتی دانشسرای بیرجند، مطابق ماده دوم، مقرر شده بود که دانش‌آموزان در فروردین سال اول و دوم به ترتیب به زابل و خاش مسافرت کنند و در تعطیلات تابستان سال اول از تربت جام و مشهد و در سال دوم از تربت‌حیدریه و ترشیز بازدید کنند. مسئولیت اردو بر عهده رئیس دانشسرا و یکی از دبیران بود و گزارش اردو به اداره معارف، ارسال و شرح آن در کلاس توسط دانش‌آموزان بیان می‌شد (آموزش و پرورش (تعلیم و تربیت)، ۱۳۱۷: ۱۰۸-۱۰۹).

در سال تحصیلی ۱۳۴۸-۱۳۴۹ ش ساختار نظام آموزشی به ۴-۳-۵ یعنی پنج سال ابتدایی، سه سال راهنمایی و چهار سال متوسطه تغییر یافت. در همین راستا به‌منظور بالا بردن سطح اطلاعات دانش‌آموزان و توجه به روش‌های تدریس گروه‌های مختلف درسی، برنامه جدید درسی و روانشناسی دانشسراها و مراکز تربیت، تهیه و تنظیم شد. مواد درسی کلاس‌های اول و دوم دانشسرا براساس نظام جدید آموزش از این قرار بوده است: علوم تربیتی و روانشناسی، زبان و ادبیات فارسی و روش تدریس آن‌ها، علوم ریاضی و روش تدریس، حساب و هندسه، علوم تجربی و روش تدریس آن‌ها، علوم اجتماعی و روش تدریس آن‌ها، علوم دینی و اخلاق و روش تدریس آن‌ها، امور تربیتی و هنری، تربیت‌بدنی و فعالیت‌های ورزشی، تدریس عملی و زبان خارجه (آموزش و پرورش (تعلیم و تربیت)، ۱۳۴۸: ۳۸).

دبستان و دبیرستان ضمیمه دانشسرا

براساس تبصره یک ماده پنجم قانون تربیت‌معلم، (لایحه مجلس شورای ملی، قانون اجازه تأسیس دانشسراهای مقدماتی و عالی، ۱۳۱۲/۱۲/۱۹)^۱، دانش‌آموزان دانشسرا باید در دبستان

۱. بازیابی شده در تاریخ (۱۴۰۲/۹/۱۷)، از: https://rc.majlis.ir/fa/law/print_version/9282

ضمیمه آن تدریس و تمرین عملی می‌داشتند. دبستان و دبیرستان ضمیمه از حیث پروگرام درس و نظامنامه امتحانات و امور دیگر، تابع مقررات سایر دبستان‌ها و دبیرستان‌ها بود. همچنین دانش‌آموزان سال دوم دانشسرا موظف بودند، امتحانات عملی خود، از جمله تدریس را در کلاس دبستان ضمیمه با حضور دبیر تعلیم و تربیت انجام دهند. موضوع درس از برنامه دبستان به‌طور قرعه، معین شده و هر دانش‌آموز حداقل، ۳۰ دقیقه برای آماده کردن درس مهلت داشت و برای این منظور وسایل کار نیز در اختیار او گذاشته می‌شد. حداقل نمره قبولی در این درس ۸ بود (آموزش و پرورش (تعلیم و تربیت)، ۱۳۱۸: ۱۵۸-۱۵۹).

دانش‌آموزان دانشسرای مقدماتی بیرجند، تدریس عملی خود را در دبستان ضمیمه‌ای که بعدها تدین نام گرفت، می‌گذراندند. همچنین دانشسرا دبیرستان ضمیمه‌ای داشت که در سال ۱۳۱۷ ش تأسیس شده بود و مطابق آمار در پایان سال تحصیلی ۱۳۲۰-۱۳۲۱ ش در آن، زبان فرانسه تدریس می‌شد. در این سال ذبیح‌الله ناصح به‌عنوان کفیل دانشسرا و دبیرستان ضمیمه آن، مشغول خدمت بوده است (ناصر و میری، ۱۳۹۲: ۲۷۸).

سیر عملکرد دانشسراهای مقدماتی بیرجند

دانشسرای مقدماتی پسرانه (۱۳۱۶-۱۳۵۸ ش)

دانشسرای مقدماتی بیرجند در شرایطی ایجاد شد که این شهر فاقد هرگونه ساختمان مناسب برای چنین مؤسسه آموزشی بود. همچنین برخی از مدرسین آن از فارغ‌التحصیلان شوکتیه و در اوایل فعالیت آن، شش نفر بودند که از آن جمله می‌توان به آقایان غنی، صادق‌زاده، هاشمی و ناصح اشاره کرد. حقوق این افراد در آن زمان هشت تومان بود که از دفتر صاحبکاری اسدالله علم پرداخت می‌شد؛ از این رو می‌توان ریشه‌های دانشسرای مقدماتی را در نهاد آموزشی شوکتیه دید.^۱ موقوفات امیر اسماعیل خان علم - که بخشی از آن وقف امور آموزشی شده بود - در خدمت این جریان قرار داشت؛ به طوری که ساختمان باغ و منزل شماره ۱۱۶۰ از طرف آقای سپهری، صاحب‌کار امیر اسدالله علم و مدیر مسئول موقوفات، در اختیار اداره فرهنگ شهرستان قرار گرفت

۱. مصاحبه با کاظم غنی بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۷/۱۱/۱۰.

و تا مدت زیادی کلاس‌های درسی دانشسرا در این ساختمان که از بهترین عمارت‌های وقت شهرستان بود، برگزار می‌شد. با توجه به اسناد، هزینه آب‌بهای مصرفی، مالیات و هزینه کارشناسی امور مربوط، بر عهده اداره فرهنگ و تعمیرات آن بر عهده دفتر صاحبکاری اسدالله علم بود. از آنجا که این ساختمان، محل اقامت خانوادگی والده اسدالله علم بود، هر از مدتی درخواست تخلیه می‌شد و چون امکان چنین مهمی برای اداره فرهنگ وجود نداشت، با افزایش مبلغ اجاره سالانه، در اختیار دانشسرا قرار می‌گرفت. براساس مکاتبات رؤسای دانشسرا با دفتر صاحبکاری علم، این مسئله موجب بروز مشکلاتی در امر آموزش شده بود (اداره آموزش و پرورش شهرستان بیرجند، بایگانی اسناد راکد، پوشه دانشسرای مقدماتی)؛ ولی به هر حال دانشسرا و نهادهای معارفی بیرجند و برخی از محصلین آن از امکانات شوکتی برخوردار بوده‌اند (ناصح و میری، ۱۳۹۲: ۳۴-۳۵).

طبق ماده ۶ قانون تربیت معلم، در این زمان دانشسرا شبانه‌روزی نبود و هر یک از دانش‌آموزان تا سال ۱۳۴۸ ش، ماهیانه مبلغ شصت تومان، کمک‌هزینه تحصیلی دریافت می‌کردند.^۱ در این زمان دفتر تربیت معلم، اداره فرهنگ بیرجند را به تهیه مکان مناسب برای اقامت شبانه‌روزی دانش‌آموزان دانشسرا و ادار کرد؛ امری که در سال ۱۳۵۱ ش تنها با واگذاری زمین از سوی امیر اسدالله علم میسر شد؛ زیرا اداره فرهنگ بیرجند فقط از عهده پرداخت هزینه ساختمانی برمی‌آمد (اداره آموزش و پرورش شهرستان بیرجند، بایگانی اسناد راکد، پوشه دانشسرای مقدماتی). بنا به تصمیم مسئولین وقت آموزش و پرورش، ساختمان تازه تأسیس مدرسه راهنمایی صهبا، در اختیار دانشسرای مقدماتی قرار می‌گیرد و به نام دانشسرای ابراهیم صهبا نام‌گذاری می‌گردد^۲ و سنگ یادبود آن نیز نصب می‌شود. با این حال در هیچ‌یک از اسناد رسمی و غیررسمی و یا مکاتبات، نامی از دانشسرای صهبا ثبت نشده و تا انحلال آن، تحت عنوان دانشسرای مقدماتی شبانه‌روزی پسران بیرجند معرفی شده است. نکته قابل توجه آنکه دانشسرای مقدماتی بیرجند فقط در دوره اول فعالیت خود تابلو داشته است. این دانشسرا در ساختمان فعلی اداره کل آموزش و پرورش خراسان جنوبی قرار داشت.^۳ مطابق ماده ۱۹ قانون تربیت معلم، در این زمان امتحان داخلی

۱. مصاحبه با عباسعلی حسنی، بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۹/۱۱/۲۰.

۲. مصاحبه با جواد فرزین، بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۷/۷/۱۰.

۳. مصاحبه با عباسعلی حسنی، بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۹/۱۱/۲۰.

دانشسراها طبق مقررات امتحانات داخلی دبیرستان بود و امتحانات آخر سال دوم به صورت نهایی برگزار می‌شد و سؤالات دانشسراهای ولایات را از مرکز می‌فرستادند. بر طبق ماده چهارم آیین‌نامه امتحانات دانشسراهای مقدماتی، حد اعلاى نمره، بیست و نمره صفر در هر ماده، موجب رد شدن می‌شد. از صفر به بالا همه نمره‌ها جمع می‌شد؛ به‌استثنای نمره امتحان املاء فارسی که باید لااقل ده و خوبی خط در امتحان انشاء فارسی ملحوظ باشد. معدل نمره‌های کتبی و شفاهی، هرکدام جداگانه ده بود. مواد امتحانی به سه دسته کتبی، شفاهی و عملی تقسیم می‌شد (آموزش و پرورش (تعلیم و تربیت)، ۱۳۱۸: ۱۵۸-۱۵۹).

دانشسرا در دوره ریاست استاد احمد احمدی بیرجندی (شهریور ۱۳۳۵ تا شهریور ۱۳۴۰ ش) دارای نشریه داخلی بود که با همکاری دانش‌آموزان و نویسندگی آقای حسنی در دو یا سه شماره منتشر شد و برخلاف نشریات سایر مراکز کشور، نسخه‌ای از آن به دفتر تربیت معلم تهران ارسال نشد. از فارغ‌التحصیلان دوره نخست دانشسرای مقدماتی، می‌توان به آقایان محمدحسن خزائی، بهزاد، فیروزکوهی (رئیس اداره فرهنگ بیرجند)، دقیق و حسین وریدی اشاره کرد^۱. این دانشسرا در اوایل دهه ۱۳۲۰ شمسی، دارای ۶۳ جلد کتاب خطی و ۵۰۰ جلد کتاب چاپی بوده است. همچنین یک تیم والیبالی، یک دستگاه پارالل، بارفیکس و پینگ‌پنگ نیز در اختیار داشته است (صابری و ناصح، ۱۳۹۵: ۲۷۷).

به احتمال زیاد دانشسرا در زمان مدیریت آقایان طوسی (۱۳۲۸ ش) و طبیب‌زاده (۱۳۲۹ ش) ۲۶ نفر دانشجو داشته که (صابری و ناصح، ۱۳۹۵: ۵۱۶) در یک سالن جا داده شده بودند؛ این مسئله باعث بروز مشکلاتی در سطح دانشسرا شده و تردد دانش‌آموزان را به دنبال داشته است. تا سال ۱۳۳۳-۱۳۳۴ ش (ریاست آقای شیوخ) در دانشسرا مراسم صبحگاه برگزار نمی‌شد؛ ولی در سال‌های بعد جزء برنامه آمد و مجدداً حذف شد (همان: ۵۱۷). برنامه صبحگاهی شامل سرود شاهنشاهی (ای ایران، ای مرز پرگهر...) و تلاوت قرآن بود. دانشسرا در سال‌های ابتدایی تأسیس، شبانه‌روزی بود؛ ولی در سال ۱۳۳۴-۱۳۳۵ ش غیر شبانه‌روزی شد و هر دانش‌آموز ماهانه، شصت تومان حقوق دریافت می‌کرد. در سال‌های بعد دوباره به صورت شبانه‌روزی درآمد. کلاس‌ها در دو

۱. مصاحبه با جواد فرزین، بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۷/۷/۱۰.

شیفت، سه ساعت صبح و دو ساعت عصر، برگزار می‌شد. همچنین در سال دوم، دانش‌آموزان برای تدریس عملی به دبستان‌های سطح شهر می‌رفتند. در سال ۱۳۳۴-۱۳۳۵ ش دانش‌آموزان کلاس اول دانشسرا ۳۵ نفر بودند و سال دوم به ۱۶ نفر تقلیل یافت. در تعطیلات عید سال ۱۳۳۶ ش دانش‌آموزان دانشسرا با دو دستگاه اتوبوس از شهرهای یزد، اصفهان و شیراز بازدید کردند.

ظرفیت سالانه پذیرش دانش‌آموز دانشسرا متغیر و از شهرهای مختلف خراسان بوده است. این امر با انجام فرایند مصاحبه شفاهی همراه بوده که بعد از امتحان کتبی انجام می‌شده است. موضوع مصاحبه از سال ۱۳۳۴ ش وارد اساسنامه دانشسرای مقدماتی شده بود (مشایخی، ۱۳۵۶: ۳۴)؛ فقط در سال ۱۳۵۷-۱۳۵۸ ش مصاحبه صورت نگرفته است.^۱ در پیشبرد اهداف دانشسرا (به‌خصوص دانشسرای دخترانه) باید به نقش علامه سید محمد فرزانه، رئیس وقت اداره فرهنگ شهرستان بیرجند، اشاره کرد. ایشان توجه خاصی به دانشسرای دخترانه داشتند و به مسائل آن رسیدگی می‌کردند.^۲

در نتیجه تلاش‌های فراوان محمد فرزانه، بیرجند در شمار پیشرفته‌ترین شهرستان‌های فرهنگی ایران قرار می‌گیرد (جلالی‌نایینی، ۱۳۸۳: ۳۷). در مورد نقش علامه فرزانه در فرهنگ بیرجند باید گفت، علی‌رغم تلاش‌های رؤسای بعدی، فرهنگ بیرجند بعد از رفتن ایشان به تهران رو به افول گذاشت (ناصر، ۱۳۹۵: ۲۷۹).

در ناآرامی‌های سال ۱۳۵۷ ش فضای عمومی دانشسرای بیرجند آرام بود؛ اما تأثیر تحولات سیاسی نخستین سال پیروزی انقلاب اسلامی بر روند اداری دانشسرا منجر به انتقال پرونده ۱۱۹ دانش‌آموز دانشسرا به تربت‌حیدریه و عدم پذیرش دانشجو در سال ۱۳۵۹-۱۳۵۸ ش شد (اداره آموزش و پرورش شهرستان بیرجند، بایگانی اسناد راکد، پوشه دانشسرای مقدماتی). سیاهه اموال دانشسرا در ۲۱۷ ردیف، تهیه و بخشی از امکانات آن در مدارس بیرجند تقسیم و مابقی به مشهد منتقل شد.^۳ با پایان یافتن فعالیت رسمی دانشسرا به توصیه آقای واعظ طبسی، سپاه پاسداران

۱. مصاحبه با عباسعلی حسینی، بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۹/۱۱/۲۰.

۲. مصاحبه با کاظم غنی بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۷/۱۱/۱۰.

۳. مصاحبه با محمدعلی نظام‌دوست، بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۷/۸/۲۳.

بیرجند، برای واگذاری ساختمان دانشسرا درخواست داد که با آن موافقت نشد (اداره آموزش و پرورش شهرستان بیرجند، بایگانی اسناد راکد، پوشه دانشسرای مقدماتی).

دانشسرای مقدماتی دخترانه (۱۳۱۸-۱۳۵۹ ش)

از بدو تأسیس دانشسرای دخترانه، علاوه بر معلمان دروس اختصاصی بانوان، مدرسان دانشسرای پسرانه نیز در این مرکز تدریس داشته‌اند (ناصر و میری، ۱۳۹۵: ۲۷۸). بنا به دلایل نامعلوم، عملکرد دانشسرا در سال ۱۳۲۶ ش مطلوب نبوده است؛ به طوری که به جز یک نفر، همه داوطلبان سال دوم مردود شده‌اند و ریاست اداره فرهنگ تصمیم می‌گیرد، دانشسرا را تعطیل کند. از آنجا که وظیفه این دانشسرا تأمین معلم برای شهرستان‌های گناباد، فردوس و طبس گلشن بوده است، این مهم موجب بلا تکلیفی می‌شود؛ ولی درخواست تأسیس کلاس اول و ابقای دانشسرا مورد پذیرش قرار می‌گیرد.

به جهت امحای برخی از اوراق دانشسرا، از فعالیت دوره دوم آن (۱۳۴۶-۱۳۵۴ ش) اطلاع دقیقی در دست نیست؛ اما برخی از مسائل آن هیچ‌گاه حل نشد که مهم‌ترین آن مشکل کمبود فضای آموزشی بود. در سال ۱۳۴۸ ش وزارت فرهنگ، کمک‌هزینه نقدی (حقوق) دانش‌آموزان را قطع و این مبلغ را جهت اسکان و استقرار آنان هزینه کرد. از سال ۱۳۴۸ تا ۱۳۵۸ ش منزل استیجاری محمدحسن هادوی که در مجاورت دانشسرا قرار داشت، اجاره شد؛ اما به واسطه بالا بودن نرخ اجاره (۴۰ هزار ریال) از ابتدای خرداد ۱۳۵۸ ش منزل تخلیه شد و این مسئله مشکلات عدیده‌ای را برای دانشسرا به وجود آورد؛ از این رو، آموزش و پرورش در صدد احداث طبقه فوقانی روی کلاس‌های آموزشگاه برآمد (اداره آموزش و پرورش شهرستان بیرجند، بایگانی اسناد راکد، پوشه دانشسرای مقدماتی).

با پیروزی انقلاب اسلامی، محتوای دروس دانشسرا تغییر کرد؛ به طوری که در سال ۱۳۵۸ ش به دنبال برنامه‌ریزی موقتی که در جهت هماهنگ کردن متون کتاب‌های درسی با اهداف انقلاب اسلامی ایران انجام شد، در سال دوم دانشسرای مقدماتی برای تدریس مواد دانش اجتماعی و فارسی به ترتیب از کتاب‌های دانش اجتماعی سال چهارم نظری چاپ ۱۳۵۸ ش و کتاب فارسی سال چهارم نظری و در سال دوم دانشسرای راهنمایی برای تدریس فارسی و تاریخ ادبیات از

کتاب متون ادبی سال چهارم دبیرستان، رشته فرهنگ‌و‌ادب چاپ ۱۳۵۸ ش استفاده شد. همچنین در این سال شاهد حذف و اضافه شدن برخی کلاس‌های فوق‌برنامه هستیم؛ به‌طوری‌که کلاس‌های موسیقی حذف شد و دانش‌آموزان خواستار تشکیل کلاس اسلحه‌شناسی شدند. با تأسیس جهادسازندگی و شروع فعالیت آن به‌منظور محرومیت‌زدایی از مناطق ضعیف، کلاس دانشسرای مقدماتی در اختیار کمیته فرهنگی جهادسازندگی قرار گرفت. همچنین فضای ناامن شهر به دانشسرا نیز کشیده شده و از کمیته انقلاب اسلامی یا شهربانی درخواست شد، از دانشسرا پاسداری کند (اداره آموزش و پرورش شهرستان بیرجند، بایگانی اسناد راکد، پوشه دانشسرای مقدماتی). در نتیجه تحولات سیاسی سال ۱۳۵۷ ش بیشترین تعداد جابه‌جایی دانش‌آموزان بین مراکز دانشسرای استان خراسان و زاهدان انجام شد که همگی با موافقت مدیرکل دفتر تربیت‌معلم صورت گرفت؛ فرایندی که در نهایت منجر به تعطیلی آن در سال ۱۳۵۹ ش شد.

علی‌رغم تعطیلی دانشسرا در شهریور ۱۳۵۹ ش بحث عمرانی ساختمان آن با احداث طبقه دوم در جریان بوده و رتق‌و‌فتق امور مالی دانشسرا تا سوم آذر ۱۳۵۹ ش ادامه داشته است. با پایان فعالیت دانشسرا در نیمه دوم سال ۱۳۵۸ ش ساختمان آن به کودکانستان تبدیل می‌شود. بعد از انحلال دانشسرا سیاهه اموال آن در سال ۱۳۶۰ ش تهیه و به کارشناس تربیت‌معلم استان خراسان تحویل می‌گردد و اموال آن به مشهد منتقل می‌شود و کلیه کتب کتابخانه و وسایل آزمایشگاهی آن نیز در اختیار سایر مراکز آموزشی قرار می‌گیرد. متعاقب آن، ساختمان دانشسرا در سال ۱۳۶۱ ش از طرف آموزش و پرورش به‌صورت اجاره در اختیار سپاه پاسداران قرار می‌گیرد (اداره آموزش و پرورش شهرستان بیرجند، بایگانی اسناد راکد، پوشه دانشسرای مقدماتی).

نتیجه‌گیری

در شکل‌گیری و تداوم فعالیت دانشسراهای مقدماتی بیرجند، عوامل ملی و محلی نقش داشته‌اند. مجلس شورای ملی، هیئت‌وزیران و شورای عالی معارف، نهادهای سه‌گانه‌ای هستند که مصوبات آن‌ها چارچوب کلی فعالیت دانشسراها را ترسیم می‌کند. این نهادها با تثبیت موقعیت دیوانی معلمان، اعزام دانشجو به خارج، استخدام دانش‌آموختگان مدارس دولتی و بهره‌گیری از مراکز آموزشی خارجیان درصدد تأمین معلم و تقویت جایگاه آنان برآمدند. در این راستا فعالیت مکاتب، زیر نظر وزارت معارف قرار گرفت. اوج این اقدامات، تصویب قانون تربیت معلم و تأسیس دانشسراهای مقدماتی بود که با استخدام فارغ‌التحصیلان دانشسرا و برقراری امکانات شبانه‌روزی در تثبیت موقعیت آن کوشیدند. عمده‌ترین تأثیرات دانشسرا از مصوبات دولت مرکزی، تدوین ضوابط پذیرش دانشجو، عناوین دروس، تداوم یا تعطیلی فعالیت دانشسرا و یا جایگزینی انواع دیگر نظام‌های تربیت معلم، است. نقش حاکمیت محلی استان در اداره و مدیریت دانشسرا بسیار حائز اهمیت است؛ نخست به جهت ایجاد نظام نوین آموزشی که هم‌وردی در مقابل نظام مکتب‌خانه‌ای بود و با ارائه الگوی موفق جدید آموزشی و همراهی با آن، زمینه‌های مخالفت متعصبین را از بین برد؛ به‌علاوه بعد از صدور قانون معارف، با در اختیار قرار دادن ساختمان دانشسرا که در آن زمان از بهترین عمارت‌های شهر بود و درنهایت با اهدای ساختمان، نقش بسیار مؤثری در پیشبرد اهداف دولت مرکزی داشت؛ همچنین باید به همراهی‌های رؤسای آموزش و پرورش و دبیران دانشسرا اشاره کرد.

مصوبات نهادهای قانونگذاری، ناظر بر مدیریت دانشسرا بود. مدیر باید فارغ‌التحصیل دانشسرای عالی بوده که به پیشنهاد اداره کل معارف و تصویب وزیر معارف انتخاب می‌شد و در این میان تحصیلات، مهارت و تجربیات کاری و ویژگی‌های فردی وی لحاظ می‌شد. دانشجویان نیز به‌صورت بومی گزینش می‌شدند و بوم‌شناسی بخش عمده فعالیت آن‌ها را در تعطیلات بهار و تابستان تشکیل می‌داد. چارچوب فعالیت‌های دانش‌آموزی و مجموعه وظایف کارکنان نیز توسط نهادهای قانونگذار مشخص می‌شد و در این راستا مجله *تعلیم و تربیت* بازوی اجرایی و اطلاع‌رسانی دفتر تربیت معلم در سطح دانشسراها بود. علاوه بر این ارتباط نزدیک دانشسرا با مدارس ضمیمه، تجربه

ابتدایی لازم را در اختیار دانشجویان قرار می‌داد و آنان باید تمامی مواد آموزشی تئوری و عملی را در قالب آزمون‌های کتبی، شفاهی و عملی با موفقیت پشت سر می‌گذاشتند.

منابع

- آقازاده، احمد. (۱۳۸۴). نگاهی تحلیلی بر سیر تحولات نظام تربیت‌معلم در ایران. *روانشناسی تربیتی*، ۱ (۱)، ۱۲۳-۱۴۴.
- آموزش و پرورش (تعلیم و تربیت) (۱۳۱۷). نظامنامه مسافرت‌های علمی دانش‌آموزان دانشسراهای مقدماتی مرکز و شهرستان‌ها. ۷۲ (۸)، ۱۰۶-۱۰۹.
- _____ (۱۳۱۸). شورای عالی فرهنگ: آئین نامه امتحانات دانشسراهای مقدماتی. ۹ (۷) و ۸، ۱۵۸-۱۵۹.
- _____ (۱۳۲۳). خبرهای فرهنگی: شورای عالی فرهنگ، ۶۲ (۱۴)، ۱۰۰-۱۱۲.
- _____ (الف ۱۳۴۲). خبرهای فرهنگی. ۳۳۸ (۳۳)، ۶۱-۶۴.
- _____ (ب ۱۳۴۲). اخبار فرهنگی. ۱۳۳۴ (۳۳)، ۶۰-۶۴.
- _____ (ج ۱۳۴۲). اخبار فرهنگی. ۲۰۵ (۳۳)، ۵۹-۶۴.
- _____ (۱۳۴۳). آمار فرهنگ کشور در پایان مهرماه. ۳۴۲ (۳۴)، ۶۱-۶۲.
- _____ (۱۳۴۸). تاریخچه مختصری از تربیت‌معلم. ۳۹۴ (۳۹)، ۳۷-۳۸.
- آیتی، محمدحسین. (۱۳۷۱). *بهارستان: در تاریخ و تراجم رجال قاینات و قهستان*. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- اکبری، احمد رضا. (۱۴۰۰). *تاریخ تربیت‌معلم در ایران (استان خراسان جنوبی)*. تهران: دانشگاه فرهنگیان.
- اداره آموزش و پرورش شهرستان بیرجند، مرکز بایگانی اسناد راکد، سال ۱۳۵۸، کمد ۳۲، زونکن ۲۰، پرونده دانشسرای مقدماتی.
- جلالی‌نایینی، محمدرضا. (۱۳۸۳). علامه سید محمد فرزانه استاد بزرگ ادب. *حافظ*، ۱۰ (۱)، ۳۴-۳۸.

- خوی‌نژاد، غلامرضا. (۱۳۵۵). *سیر تحول و گسترش تربیت معلم در ایران*. مشهد: دانشسرای راهنمایی مشهد.
- راشد محصل، محمدرضا. (۱۳۸۲). *جستاری در تاریخ و فرهنگ و آموزش نوین* بیرجند. بیرجند: رزقی.
- _____ (۱۳۸۸). *از شوکتی تا دولتی: جستارهای فرهنگی درباره شرق ایران*. تهران: هیرمند.
- سلماسی‌زاده، جواد. (۱۳۵۴). *تاریخچه تربیت معلم در ایران*. وحید، ۱۴۰ (۱۳)، ۴۹۷-۵۰۸.
- صابری، محمدرضا، و ناصح، آذین. (۱۳۹۵). *پیشینه آموزش و پرورش نوین در سریشه*. بیرجند: صبح امروز.
- صافی، احمد. (۱۳۸۷). *سیر تحول تربیت معلم در آموزش و پرورش معاصر ایران: گذشته، حال و آینده*. تعلیم و تربیت، ۲۴(۹۶)، ۱۷۳-۲۰۰.
- _____ (۱۳۹۰). *تربیت معلم در ایران، ژاپن، مالزی، آلمان، انگلستان، هند و پاکستان*. تهران: ویرایش.
- ضمیری، حامد و نورآبادی، سولماز. (۱۴۰۰). *تحلیل تحولات برنامه های درسی نظام تربیت معلم کشور در اسناد بالادستی*. مجموعه مقالات نهمین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی، آسیب های اجتماعی و فرهنگی ایران، تهران: جامعه و انجمن توسعه و ترویج علوم و فنون بنیادین و دانشکده هدی، بازیابی شده در ۱۶ آذر ۱۴۰۲، از: <https://civilica.com/doc/1375787>
- علیزاده بیرجندی، زهرا، و ولی‌پور، محمد. (۱۳۹۹). *بررسی دستاوردهای هویتی مدرسه شوکتیه*. بیرجند: چهاردرخت.
- گویا، زهرا، و غلام‌آزاد، سهیلا. (۱۳۹۸). *دانشگاه فرهنگیان: صدسال تربیت رسمی معلم در ایران، آری! تداوم دارالمعلمین مرکزی، خیر! . تعلیم و تربیت، ۳۵(۳)، ۳۹-۶۰*.
- محمدی، محمود. (۱۳۹۹). *مدل های تاریخی تربیت معلم دوره ابتدایی در ایران*. پژوهش در تربیت معلم، ۳(۳)، ۸۷-۱۱۲.

- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی - قانون اجازه تأسیس دانشسراهای مقدماتی و عالی. (۱۳۱۲). بازیابی شده در ۲۵ بهمن ۱۴۰۱، از:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/9282>

- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی - قانون اساسی معارف. (۱۲۹۰). بازیابی شده در ۱۴ اردیبهشت ۱۴۰۲، از:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/90163>

- مشایخی، محمد. (۱۳۵۶). گذشته و آینده تربیت‌معلم. آموزش و پرورش (تعلیم و تربیت)، ۳۲۱(۴۷)، ۲۵-۴۸.

- ناصح، محمدامین. (۱۳۹۵). دولت یاد: تاریخ محلی بیرجند در آغاز سده معاصر به روایت میرزا ذبیح‌الله ناصح. تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

- ناصح، محمدامین، و میری، محمدرضا. (۱۳۹۲). از شوکتیه تا دانشگاه بیرجند (۱۳۵۶-۱۲۸۶ خورشیدی) با رویکردی به زمینه‌های استقرار آموزش نوین در ایران. تهران: فکر بکر.

- نقیب‌زاده، محمدعلی. (۱۳۴۸). تربیت معلم و تحول آموزشی کشور. وحید، ۶۹(۶)، ۷۹۲-۷۹۵.

مصاحبه‌ها

- حسنی، عباسعلی، دانش‌آموخته و مدیر دانشسرای مقدماتی بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۹/۱۱/۲۰.

- عباسی، صغری، مدیر دانشسرای مقدماتی دختران بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۷/۶/۱۰.

- فرزین، جواد، دانش‌آموخته دانشسرای مقدماتی بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۷/۷/۱۰.

- قارنی، صدیقه، مدیر مرکز تربیت معلم دخترانه مکتب‌الزینب قاین، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۹/۷/۱۰.

- غنی، کاظم، دانش‌آموخته دانشسرای مقدماتی بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۷/۱۱/۱۰.

- گنجی، محمدعلی، مدرس تربیت معلم شهید باهنر بیرجند، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۹/۲/۱۰.

- نظام‌دوست، محمدعلی، مسئول امور اداری مرکز تربیت معلم شهید باهنر، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۷/۸/۲۳.

